

Extatikus átokvers vagy bizarr költői önanalízis?

(Ovidius: *Ibis*, ford. Teravagimov Péter, utószó Ferenczi Attila)

Csehy Zoltán

(1973, Pozsony)

Költő, műfordító, irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem docense. Legutóbbi könyve *Grúezil Fél év Svájc* címmel jelent meg 2020-ban a Kalligram Kiadónál. 2020-ban a magyar nyelv oktatása és a magyar irodalmi művek népszerűsítése okán megosztott Déry-díjat, 2021-ben Erdődy Edit-díjat és Háttér-díjat kapott.

„Éles elméd légyen, felejtse el nevedet, / Mint Mesalla, ki nagy fájdalmat érzett, / Hascsemer kirája többől köldöködöt” – kezdi *Átok* című költeményét gróf Balassa Bálint, és szinte eszelős makacssággal ontja a szitkot, átkot, gyalázatot, rontást meg nem nevezett ellenségére. „Az egész házadból három fa maradjon, / Kire fiad által nyakad felakadjon” – vizionálja a 30. strófában a saját rágalmaiba fojtott rágalmazó szégyenletes halálát. A paszkvilusnak ható bizarr barokk költeménynek a filológia mai állása szerint nincs eleje, csonkán maradt ránk, mégis a végtelenség illúzióját kelti, egy öngerjesztő generátor egyre hangosabb zajait termeli, s az elviselhetlenség fokozza a monomániás költői tébolyt, a kirtartott fortissimo verse lesz. A versfőkben a szerző a művet „visszaváló áldásnak” mondja, mely az antik *devotio* (az ellenségre kért romlás rituális műfajának) rokona lehetne. Alighanem a magyar irodalom e különlegesen obszkurus költeménye áll a legközelebb Publius Ovidius Naso immár magyarul is olvashatóvá vált *Ibis*-éhez, sőt nem alaptalan feltételezni, hogy gróf Balassa Bálint akár meríthetett is belőle.

Képes-e annyi költői energiát felszabadítani a féktelen düh, fönntartható-e mesterségesen egy olyan lelki állapot, mely 322 disztichonon át gerjeszti nemcsak önmaga elfogódottságait, hanem a nívós költészetet is? Ovidius legbizarrabb műve, az *Ibis* azt bizonyítja, ez lehetséges. Ez a költemény ugyanis egy verses *devotio*: a költő, mintha valamiféle szent szitkok bizarr főpapja, sötét mágusa lenne, azt kéri, hogy áskálódó ellenfelére az istenek válogatott kínokat küldjenek, hogy vessék be a kultúrtörténet csapássorozatainak tárházát, vagy legalább a legkétségbeesettebb variánsok kvintesszenciáját alapul véve a romlás sziporkázó, látványos tűzijátékát, végzetes vulkánkitöréseit árszszák a szerencsétlenre. Pecz Vilmos klasszikus ókori lexikona szerint az *Ibis*-nek elnevezett alak, „a számkivetett költő vagyonára áhítozott s még feleségét is el akarta a hitvesi hűségétől tántorítani”: a gyalázkodás tehát minden értelemben jogos. *Ibis* kilété-

nek felfejtésében a klasszikus filológia pozitívista hívei sosem tétlenkedtek, vannak jelöltek bőven, jobbra a száműzetésben írt Ovidius-elégiák kétes alakjai közül kerülnek ki. Alessandro Schiesaro ötlete alapján felmerült az is, hogy a vers valójában a császár, Augustus ellen íródott (ennek az izgalmas eshetőségnek kissé kimódolt érvrendszerét a kiváló utószó, Ferenczi Attila munkája részletesen taglalja), de olyan nézet is van, mely szerint a költemény egyszerűen a görög Kallimachosz azonos című, elvesztett költeményének adaptációja, s így az ovidiusi *Ibis* valójában nem konkrét, az ovidiusi életrajzban magának helyet követelő személy, hanem egy megtestesült magatartás jelképes összessége, s a vers egy el-elzabaduló fantáziájú műfordító extrém időtöltése. Izgalmas elgondolás az is, hogy az elképzelt *Ibis*-ben Ovidius saját költészetének végzetes Múzsáit átkozná meg, s lényegében saját „ártó” verseire kérne isteni pusztulást. Ebben az esetben akár az *Átváltozások* Acteonjának pozícióját vonatkoztathatnánk a történetre: a vadász, akit miután vaddá vált, saját ebei téptek szét, mivel isteni titkokat leste meg, könnyen párhuzamba vonható az isteni titkokat megsértő költő verseinek saját művészetére visszaható halálos veszedelmével. A számkivetés a költészetet szimbolikus halála lehet, amennyiben az otthon maradt barátok vagy riválisok hajtóvadászatot indítanak ellene. Az *Ibis*-be épített apró történetfoszlányokat mintha Arachne szőné gyalázatos vásznába, mintha a költészet és a művészet az önpusztítás egyik formája lenne, mintha Marsyas lenyúzott bőre minden költői versenyt beárnyékolna, mintha a költészet jelképező Apollón isteni fogatát szűkségszerűen a földi költők, ezek a magukat isteni sarjaknak vélő Phaethonok vezetnék a zuhanásba, mintha a narcissusi báj és lelki alkat búvóletébe esve a költők nem látnának ki a maguk alkotta szerelemből, mintha az invenció Daedalusait csak halálós veszélybe sodort gyermekeik sorsa ébresztené rá istenkáromló vakmerőségükre. A versnek ereje van: búvereje és rontó ereje is, szépsége és gyalázata. Az *Ibis* átokvers: egy alávaló ellenfél szidalmazása, aki talán nem is ellenfél, nem egy szeparált entitás, hanem magában a költőben lakik, mintegy szinekdochikus összessége az *Átváltozások* mítosz-kollekciójából kiválasztott metapoétikusan is olvasható mítoszok hőseinek.

A költemény két nagyobb egységre bomlik: 250 sornyit a rituális átok magömlésszerű áradata tölt ki, majd egy hatalmas, tudós katalógus következik, ám a felvillantott történetek nincsenek kifejtve, extrém perifrázisok gyors egymásutánjában sorjáznak. A disztichonok öntősemaiba kényszerített példatár-áradat szinte a lihegés, a hadarás érzetét kelti: a pulzus, a szívverés költői kihangsúlyását ismerjük fel benne. Ovidius, az *Átváltozások* nagy történetmesélője, a világirodalom egyik legnagyobb típusteremtő író-pszichológusa itt kiskatalógusokat halmoz egymás hegyére, hátára, s megelégszik a tudós allúziók hatásával. Ebből célszerű lenne arra következtetni, hogy ellenfele egy hasonlóan gazdag műveltségnyagra támaszkodó vagy épphogy butasága miatt a megszegyenyítésre rászolgált értelmiségi lehetett, hacsak nem a tudós poéta narcisztikus játszadozásairól van szó.

A kiváló, fiatalon elhunyt, Ovidius költészetének magyar recepcióját a szíven viselő műfordító, Teravagimov Péter alapos jegyzetei nélkül az átlagos antik műveltség felüli tudással rendelkező

magyar olvasó meglehetősen homályos, részleteiben szinte érthetetlen, ugyanakkor mégis sodró erejű indulatköltészetnek tartaná Ovidius invektíváját, s a lehetséges jelentést ennek a kettősségnek köszönhetően az érzelmi térfél mentális érzetvilágának szolgáltatójának ki. A költemény szinte semmilyen nem hasonlít Ovidius más műveire: trükkös humanista hamisítványnak tarthatnánk, ha a megidézett mikrotörténetek egyedisége ezt nem kérdőjelezné meg, hiszen a humanista imitáció sosem az idegenség, sokkal inkább az otthonosság álarcában antikizál és stilizál. Az *Ibis* a nagyfokú idegenség zavarba ejtő konglomerátuma, melynek retorikai-szerkezeti megoldásai is távol esnek az ovidiusi technikáktól. Ez mind ráfogható a mesterre, Kallimakhoszra, a tudós hellenistára, akire az extrém, reduktív perifrázis éppúgy jellemző, mint az érzelmi kielezettség tudós ellensúlyozása, dermesztő, ugyanakkor elmés, bámulatosan argumentált sterilizálása. Ovidius Kallimakhoszt is stilszerűen perifrázissal nevezi meg: Battiadestnek mondja (mert a költő szülővárosát Battos alapította), aki „ködpárra-mesékkel” (a latinban: *historiis caecis*) szőtte be a verset, s megjegyzi azt is, hogy ő maga korábban ezt a műfajt nem művelte. Ez a költői „ködpára” a katalógusra becsülettel rá is telepszik, olyannyira, hogy az értelmező hagyományt is sokszor hozza zavarba. Ovidius humorát jelzi ugyanakkor az a kiszólás, hogy a kis kötet „rögtönzés”. Álljon itt csak pl. egy különlegesen enigmatikus szakasz: „S mint a dalomban imént említett úr unokája, / idd, mit anyád kínál: kéjbogarak nedűjét”. A szakasz lényege: igyál mérget. A referencia viszont feloldható: Pyrrhos-ról van szó, akit a saját anyja mérgezett meg a szeretőjével együtt a kőrisbogárból nyert itallal, melyet szerelmi ajzószerként is használtak. A disztichon százalú fegyver, mely a kéjsóvárságtól kezdve a mérgezésig, a szülői szeretet hiányától az abszurd kéjvágy labirintusáig megannyi sebet ejt. „Vagy gyűlölj meg a bűnös vágyadat, öljön / meg dühödött karddal, mint az *Amynthiadest*” – célozgat másutt Ovidius. Egy magyarázat szerint egy homoerotikus színezetű gyilkosság áll a háttérben, a másik szerint egy megerőszkolási kísérletet követő gyilkosság. A közös nevezőre hozott gyilkosság mindenestre a fiúszerelemmel való visszaélési lehetőségek vádjait is aktiválja. A tartós homály mintha poétikai erővel bírna: Ovidius nem állít, hanem sugall, a referencialitásra a homályos történetek perifrázisaiból kellene visszakövetkeztetnünk, ami, be kell látni, elég képtelennek ható, mégis izgalmas ötlet. Messze nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, melyek a kallimakhoszi vers túl szoros leképezésének tudják be ezt a kifejtetlen feszességet. A vers világosan jelzi, hogy a száműzetésben élő Ovidius adja elő itt dióhéjban Róma és Görögország egykori „történeteit”, s hogy e sorsfoglatokba illeszkedik az ő száműzetésének tragikumuma és szenvedéstörténete is. Róma rejtett köldökszinórja továbbra is táplálja, s biztosítja az összeköttetést az anyakultúrával. A gyűlöletkitörés hevének intenzitása e kapcsolatot félti. Ovidius elégikus formát választ a mondandóhoz: a disztichon erre utal, bár a *Római naptár* narratívájához is köthető megoldás, ahol a történetredukció és a homályos ritualizmus ugyancsak hangsúlyos. Az átokköltészet támadó, jambikus arzenálját későbbre tartogatja: egyelőre megelégszik a rituális átokkal és a nevesítetlen célpontra irányuló gyűlöletanalízis önreflexív elemeinek vegyítésével. Rémtörténetek, horrorhistóriák, mitológiai és történelmi tragédiák szélsőséges variánsaiból áll össze egy teljes arzenál, melyeket a költő szenvedélyes, hosszú, kielégíthetetlen étvágyú enumerációvá gerjeszt, szinte megmámorosodik a feltoluló háttéranyagtól, mely

ugyanakkor hol el is borzasztja az olvasót, hol pedig paradox módon előadott abszurd elemeivel szinte megnevetteti. Ovidius költeménye ebben az értelemben szatíráként is olvashatónak mutatkozik, az emberi gaztettek elvetemültségeinek és a lélek sötét tónusú vágyainak lelepleződéseként: ebben az esetben a biográf olvasatok szinte el is jelentéktelenednek, hiszen az Ovidius-életrajzok lényegében eleve a költő műveinek racionalizálható párlatai. Ovidius a gyalázkodás és a saját düh levezetésének szatírjában keresztül mutat be egy önterapeuta magatartást, mely végül is, legalább is e szerint az olvasat szerint a helycserében oldódik fel, *Ibis*nek azt kívánja, hogy géta és szarmata nyilak között éljen, azaz saját száműzetése helyén. Talán épp ez a költemény egyik lényegi üzenete, hogy a rágalmazónak kellene itt, s az alaptalanul megrágalmazottnak Rómában lennie, hogy a gyűlöletáradat annak a vakságára vonatkozik, aki hitelt adott a rágalmazó szavainak. Az egyiptomi szent madár nevét viselő karakternek Ovidius azt kívánja, rohadjon meg, vesse el a szeme világát, legyen eunuch vagy nemtelen, csálja meg a felesége, ölje meg a fiúszereetője, mérgezzék meg, zúdítsanak rá fürdője rejtett plafonrésén forróvizet, vesse magát máglyára és még hosszan sorolhatnánk a katalógus mámoros elemeit. Ugyanakkor semmi olyat nem kíván neki a poéta, amire ne lenne tudós precedens a történelemben, s e precedensek főbb markereit rendre fel is villantja a költeményben. A rágalmazó ellenfél megsemmisülése minden igyekezet ellenére kétes marad, az istenek kezében van, akik ezt a szörnyűséges katalógust végül is létrehozták, belelopták a történelemben, s bármikor kibővíthetik vagy egyes elemeit analógiásan megismételhetik. Vajon komolyan gondolhatta-e Ovidius, hogy ez a gyűlöletláva majd minden akadályt elmos hazatérése útjából? Megelégedett a retorikus, tudós poézis játékos indulatának kétes artistikumával? Vagy saját indulatának szatírját írta meg önterapeuta jelleggel, s a vers nem is annyira rituális átok, mint egy gyűlölettel telt lélek analízise, a szinte az automatikus írást megelőző szöveggenerálás korai példája? A *Cybele-* és *Attis-*mítosz kasztrálás effektusának megidézése különösen szimptomatikus: a vers testének orgiasztikus megcsonkítására is utalhat, ahogy a költő odaveti a hatalmi cenzúra istenének a test illetlen részét, az *Ars amatoria* egyik főszereplőjét, hogy ne szaporíthassa tovább a testi és verbális bűnt, hogy a test a kéjelgés nem kívánatos módosaitól és késztetéseitől végleg megszabadulhasson. A metapoétikus érvényű metafora egyrészt az öntörvényű költészet testi épségének veszélyeztettségét fejezi ki, másrészt az ellenség konkrét testére vonatkozó csonkolási javaslatként is felfogható. *Ibis* az extatikus kultúrkasztrálás istenének mutatna be így áldozatot, sőt Ovidius rágalmazásában ezt talán már meg is tette.

A vékony könyv még egy meglepetést tartalmaz: Ovidius csonkán maradt tankölteménye, a halászatról szóló *Halieutica* leghosszabb összefüggő töredékének fordítását. Ez a szöveg is bizonyítja, hogy Ovidius ebben a műfajban is profinak számított. Teravagimov Péter személyében egy remek műfordítót veszítettünk el: ezt a fájdalmas hiányt ez a posztumusz kötet mindennél jobban bizonyítja, ugyanakkor Ovidius költészetének változatos színeit felmutatva hirdeti a nagy művészet halhatatlan erejét, és az igényes magyar fordításkultúra további gazdagodását.

(Gondolat Kiadó, 2020)
Cseh Zoltán